

מסכת מגילה

שירה על הנס לשעה או לדורות*

ראשי פרקים

- א. הצגת מחלוקת ה"חתם סופר" והנצי"ב
ב. ראיות לדעת ה"חתם סופר"
ג. ראית הנצי"ב ודחייתה
ד. ראיה שניה לנצי"ב ודחייתה
ה. ראיה שלישית לנצי"ב והסבר שיטת החתם סופר בזה
ו. תליית המחלוקת במחלוקת ראשונים בגדר זכרון נס על ידי שירה
ז. שיטת רש"י
ח. שיטת הרמב"ם
ט. ביאור המחלוקת
י. החילוק וההשלכות ההלכתיות הנובעות ממנו
יא. החתם סופר: זכרון נס לדורות - חובה גם על היחידים
יב. הסבר דעת הבה"ג ודברי הרמב"ן - על יסוד החילוק דלעיל
יג. דברי הרמב"ן אינם עומדים בסתירה לדברי ה"חתם סופר"
יד. פירוש בקשת אסתר: "קבעוני לדורות"
יז. בתחילה - לא ידעו חכמים את גודל הנס
יח. תקפו של נס-ודאי לא היה ברור
יט. חיוב יחיד באמירת הלל בשעת הנס
כ. דחיית ראיות הצפנת פענח
כא. מקור הלל של יחיד - שירה על היין בקרבן תודה
כב. על פי הנ"ל - ביאור דעת הסמ"ק
כג. מדוע אין אומרים שירה על נס שבחוצה לארץ?
כד. גם לדברי ה"צפנת פענח" - נס יחיד ראוי להזכר לדורות

* נדפס בספר "ענבי פתחיה" (עמ' 122-128).

א. הצגת מחלוקת ה"חתם סופר" והנצי"ב

תנו רבנן: "ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש וכו' ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן" (מגילה יד, א).

והנה נחלקו בדבר מרן החתם סופר ז"ל ומרן הנצי"ב ז"ל. מר סבר - החתם סופר - דקל וחומר זה כחו יפה לקביעת שירה לדורות (שו"ת י"ד סי' ר"ג), ומר סבר - הנצי"ב - דקל וחומר זה אינו אלא לשעת הנס, ואילו לדורות הדבר תלוי בתקנת חכמים, ואם תיקנו הרי דינה של שירה זו אינו אלא מדרבנן (העמק שאלה, סי' כו).

ב. ראיות לדעת ה"חתם סופר"

- 1) לכאורה יש להביא ראיה לדעת החתם סופר מהא דאמר רבי יהושע בן לוי נשים חייבות במקרא מגילה שאף הן היו באותו הנס (מגילה ד, א), ופירש רש"י שאף על הנשים גזר וכו'. ומשמע שסברה זו מספיקה לחייבן לדורות, ואילו לשיטת הנצי"ב הרי אין כחו של טעם זה יפה אלא לחייבן בשעת הנס, ואילו לדורות מנלן?
- אולם זה ניתן לידחות, דאמר לך הנצי"ב: כשם שקבעוהו מדבריהם לדורות ביחס לאנשים, אף על גב דמדאורייתא נתחייבו רק בשנה ראשונה, הוא הדין ביחס לנשים. אף על גב שמטעם שאף הן היו באותו הנס נתחייבו מדאורייתא רק בשעתם, קבעו להם חכמים אחר כך חיוב לדורות מאותו טעם גופו.
- 2) אולם נראה לעניות דעתי להביא ראיה מפורשת לדעת החתם סופר, מהא דאמרינן במגילה (ז, א) ואצטריך למכתב בכל שנה ושנה וכו'. ואם כדעת הנצי"ב, דאלמלא תיקנו חכמים קריאת המגלה לדורות, לא היה שום חיוב זכרון הנס, הרי אצטריך לגופיה, לעצם קביעת הקריאה לדורות. מה שאין כן לחתם סופר ניחא, דאיצטריך לן כל שנה ושנה לדרשא.
- 3) וכן מסתייעת דעת החתם סופר, ממה שכתוב במגילת תענית פרק י"ב: "יומה גאולת מצרים שלא נגזרה גזירה אלא על הזכרים בלבד וכו', גאולת מרדכי ואסתר וכו', על אחת כמה וכמה שאנו חייבים לעשות אותם ימים טובים בכל שנה ושנה. אולם, פרט לכך שעיקר הלימוד כאן הוא רק ביחס ליום טוב ולא לקביעת שירה, הרי אין ספק דקל וחומר זה אינו אלא אסמכתא בעלמא. דאם קל וחומר גמור הוא, נילף ממנו שבעה ימי פורים, וכן נילף ממנו גם איסור מלאכה, ואם כן מאי טעמא "מלאכה לא קבילו עליהו" (מגילה ה, ב)? ועיקר הקל וחומר בגמרא דילן הוא משירת הים - וכמו שכתב רש"י (שם יד, א ד"ה מעבדות), [ולדורות נקבע הלל במקום השירה], ושפיר יש ללמוד משם בקל וחומר למקרה דומה.

ג. ראית הנצי"ב ודחייתה

1) הנה עיקר ראייתו של הנצי"ב, היא ממה ששלחה אסתר לחכמים וביקשה מהם "קבעוני לדורות" ולא נענו לה חכמים עד שמצאו רמז במקרא (מגילה ז. א), ואילו את הקל וחומר לא זכרו כלל, ועל כרחך לא היה כחו יפה אלא לשעתו ולא לדורות. ומלבד מה שכתבנו בדחיית הראיה בה"תורה והמדינה" (קובץ ב' עמ' ק"ה), יש להוסיף בזה מה שמצאתי ב"קדושת לוי" דמפרש שלדורות היה נקבע הנס גם לולא ביקשה, אלא שאלמלא בקשתה היו מצרפים את הנס לניסי חג הפסח, שכן מפלתו של המן ותלייתו בפסח היו. ועיקר בקשתה היתה לקבוע למאורע זה יום מיוחד, וכפי שנקבע אחר כך. [ובזה יבואר מה שאמרו בריש מגילה, ורב שמן בר אבא מאי טעמא לא אמר מכימס, אמר לך ההוא לדורות הוא דכתיב, ופירש רש"י (שם ד"ה לדורות) כלומר יעשו לדורות י"ד וט"ו כאשר היה בימי הנס. ולכאורה למה צריך לזה פסוק מיוחד? - אלא שרצו לומר בזה שגם לדורות יחוגו ימי הפורים בימים אלו ולא יצרפוס לחג הפסח.] עוד מצאתי בחידושי אגדות למהרש"א (מגילה ז. א ד"ה כתבתי): דמקל וחומר יש ללמוד רק חובת אמירה - "אומרים שירה" - "אבל לקבועה בין הכתובים ליכא למילף מקל וחומר, אי לאו הני קראי". ודברי המהרש"א רמוזים בקיצור נמרץ בדברי הרמב"ן בהשגות לספר המצוות (שודש ב' סוף אות ל"א): "והוקבעה חובה לדורות, אלא שסמכו על חובה בקל וחומר הזה, ועל כתיבתה מן הרמז שמצאו: "כתוב זאת זכרון בספר" (שמות יז. יד).

2) ב"התורה והמדינה" שם, כתבתי בתירוץ השני, שְמֵן הקל וחומר יכולים ללמוד רק דין שירה, והיינו הלל שנקבע לדורות כשירת הודיה על הנס, ואלמלא בקשתה היו קובעים הלל לדורות [וזה אליבא דמאן דאמר קרייתא זו הלילא (מגילה יד. א), דפסק הרמב"ם (פרק ג' מהל' מגילה וחנוכה ה"ו) כוותיה]. והיתה בקשתה של אסתר "קבעוני לדורות", היינו לקבוע קריאת מגילתה במקום הלל. ודבר זה לא ניתן כלל ללמודו מהך קל וחומר, דממנו ילפינן רק חובת שירה שהיא הלל, ואילו קריאת מגילה במקום הלל, זו מנלן?

ולסברא זו מצאתי און לי בדברי מרן החתם סופר עצמו (בשו"ת אורח חיים סי' קצב) - בתשובתו למהר"י אסאד ז"ל - שהסביר הטעם שהיה קשה לחכמים לקבוע קריאת המגילה לדורות, "משום שאין להוסיף זכירות שם עמלק וזרעו בתורה ברבים בכל שנה ושנה" - והיה קשה בעיניהם מעיקרא - עד שמצאו רמז. והשתא הדברים ברורים, שלא היה כאן מקום כלל להזכיר את הקל וחומר לגבי עצם קביעת שירה לדורות, כיון שעל זה לא נסב הדיון כלל, שעיקר הדיון לא היה אלא על קביעת מגילה במקום הלל, וסלקא לה עיקר ראייתו של הגאון הנצי"ב ז"ל.

ד. ראיה שניה לנצי"ב ודחייתה

שם הבאנו ראיה נוספת לנצי"ב מלשון רש"י בתענית (כת. ב. ד"ה מנהג וכו'), "אבל הלל דחנוכה וכו' כדאורייתא דמי", ואילו לחתם סופר הנה דין הלל בחנוכה הוא מדאורייתא ממש. אולם גם ראיה זו אפשר לדחותה, דהן אמנם שהריטב"א בחידושי למגילה י"ד פירש דגם חנוכה למדונה מהך קל וחומר, אולם אפשר לומר שרש"י לא הזכיר כאן את הקל וחומר, וביסס את ההלל של חנוכה רק על תקנת הנביאים, משום דסבירא ליה דלא היתה שם גאולה ממות לחיים אלא מצרה גדולה בעלמא, ושפיר אין בחנוכה דין הלל מדאורייתא ממש.

ה. ראייה שלישית לנצי"ב והסבר שיטת החתם סופר בזה

לכאורה יש להביא ראייה לשיטת הנצי"ב, מזה גופא שהוצרכו נביאים לתקן אמירת הלל לדורות וכמו שפירש רש"י שם בפסחים (ק"ז. א ד"ה ועל כל): כגון חנוכה. ואם דין שירה לדורות הוא מדאורייתא מקל וחומר, אם כן תקנת נביאים למה היא באה? ועל כרחך הקל וחומר כמו יפה רק לשעתו, ובאה התקנה וקבעה הדבר לדורות. ולפי זה שפיר הזכיר רש"י בתענית רק תקנת נביאים, דאפילו תימא כריטב"א דמתחילה היה שם קל וחומר דממות לחיים, הרי קל וחומר זה לא היה כמו יפה לדורות.

אולם [ראיה] זו אפשר ליישבה גם לשיטת החתם סופר. דלעולם אימא לך דעצם אמירת שירה היא מקל וחומר, ברם שירה זו לא היתה קבועה, ובאו נביאים ותיקנו שתהא שירת הלל שירה קבועה לדורות כשירת נס. ומדויק מאד הלשון: "נביאים שביניהם תיקנו להן לישראל שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק וכו', ולכשנגאלין אומרין אותו על גאולתן".

וכן אפשר לתרץ לשיטת הריטב"א דנר חנוכה אף הוא נלמד מקל וחומר, אם כן היינו מסתפקים בהדלקת נרות גרידא בחנוכה ולא היינו אומרים הלל, ולכן הוצרכה תקנת הנביאים לקביעת אמירת ההלל. ושפיר לא הזכיר רש"י בענין הלל של חנוכה, את הקל וחומר אלא את תקנת הנביאים.

ו. תליית המחלוקת במחלוקת ראשונים בגדר זכרון נס על ידי שירה

ברם, נראה כי "אלו ואלו דברי אלקים חיים" (ערוכין יג. ב), ופולגתא דא תליא באשלי רברבי, ועיקרה ביסוד ענין זכרון נס על ידי שירה והלל, אם הוא מדין הודיה או מדין שבת. דהנה חזינן: אדם שנעשה לו נס, אינו חייב לברך "הגומל" אלא פעם אחת, ואילו ברכת "שעשה לי נס" חייב כמה פעמים, ואפילו יוצאי יריכו מברכים (שלחן ערוך אורח חיים ר"ח. ד), ומאי בינייהו? - אלא שהראשונה ברכת הודיה היא, והאחרונה ברכת שבת. ולמדנו מכאן שהודאה היא חד-פעמית ואילו שבת לעולם, ואפילו לדורות.

1. שיטת רש"י

הנה מצינו ברש"י (שבת כד, א. ד"ה מה תפלה וכו') "דהא כולה מילתא דחנוכה עיקרה להודאה נתקנה". ואפשר דסבירא ליה דהוא הדין ימי הפורים, עיקרם להודאה נתקנו. [וצריך עיון מרש"י מגילה ד, א, ד"ה יזמך כבוד וכו' עיין שם, ויש ליישב].

2. שיטת הרמב"ם

לעומת זה מצינו ברמב"ם (פ"ד מהל' חנוכה הל' יב) דנקיט לתרווייהו: "כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבת הא-ל והודאה לו על הנסים שעשה לנו" [וכן הלשון בשאלתות דרב אחאי, שאילתא כ"ו: לאודויי ולשבוחי]. וביחס לפורים, מפורש בהקדמתו של הרמב"ם לידו החזקה, בסוף מנין המצוות: "וצוו לקרות המגילה בעונתה כדי להזכיר שבחיו של הקב"ה ותשועות שעשה לנו והיה קרוב לשועתנו, כדי לברכו ולהללו וכדי להודיע לדורות הבאים שאמת מה שהבטיחנו בתורה (דברים ד. ח) 'ומי גוי

גדול אשר לו אלקים וגו'". [ועיין במאמר העיקרים לרמח"ל: "ואולם אפשר שיעשה נס, להודיע אמיתת השגחתו ויכלתו"].

3. ביאור המחלוקת

לפי זה ניתן לומר, שלשיטת רש"י דעיקר זכרון נס מדין הודאה הוא, אין עיקר חיוב שירה לדורות, דהודאה אינה אלא לשעתה, ורק חכמים תקנוה לדורות. ואילו לרמב"ם דעיקר זכרון נס מדין שבח הוא, הרי עיקרו לשעתו ולדורות - "כדי להודיע לדורות הבאים".
[ואם אמנם אין לבסס דעת החתם סופר על שיטת הרמב"ם, דלרמב"ם כל עיקרו של הלל אינו אלא מדרבנן, אולם לשיטת בעל הלכות גדולות זהלל דאורייתא הוא, הנה אם נפרש שדין הלל עיקרו לא לשם הודאה הוא אלא לשם שבת, ספיר אפשר להסתייע משיטת הרמב"ם דשבח זה דינו לדורות].

ז. החילוק וההשלכות ההלכתיות הנובעות ממנו

מצאתי שהגאון הנצי"ב ז"ל, אף הוא עמד על יסוד החילוק הנ"ל, בביאורו הכללי הקצר לנס פורים (נדפס בהעמק דבר, שמות, אחרי מגילת אסתר): "כשנעשה הנס, נקבעו לדורות ימי הפורים האלה, לא רק בשביל תודה לדי' על הגאולה, דזה אינו על פי דין אלא בשעת הנס, כמו שכתבתי בפרשת בא (יב, כו), אלא כדי להשריש בלבנו כח ההשגחה עלינו בהליכות הטבע גם כן". אלא שלדעתו אף טעם זה עיקרו מדבריהם הוא, ואילו לפי מה שכתבו בדעת החתם סופר, טעם זה גופו מדאורייתא הוא. ונלע"ד דבחילוק זה שבין הודאה לשבח תליא הא דמספקא ליה בהגהות אשרי פרק קמא דמגילה (סי' ו), אם פרסומי ניסא דמגילה צריך דוקא עשרה גדולים או סגי בקטנים. דאם דינה של מגילה דומה לברכת הודאה - ל"ברכת הגומל" - הרי שנינו בפרק הרוואה (ברכות נד, ב) שצריכים עשרה. אולם אם עיקרה דומה לברכת שבת, הרי ברכה זו "שעשה לי נס" - אינה צריכה עשרה, ופרסומי ניסא בכל דהו סגי.

[ועל פי זה נראה לבאר גם פלוגתא דרבוותא אם ברכת "אשר ברא" צריכה עשרה (ר"ן, פרק קמא דכתובות ג, א בדפי הרי"ף) והיינו שנחלקו אם גם היא כלולה בברכת חתנים או אינה אלא ברכת שבח, כלשון רש"י (כתובות ח', א', ד"ה משמח וכו') שבח שמשבח להקב"ה שברא וכו'].

ח. החתם סופר: זכרון נס לדורות - חובה גם על היחידים

בירחון "קול תורה" (ניסן-אייר תש"ס) הקשה הרב מהרי"מ אהרנברג ז"ל על החתם סופר, איך למד מקל וחומר דמגילה יד, א, דאף בנס של עיר ומדינה עושים יום טוב, והרי עד כאן לא שמענו אלא בנס של כל ישראל כמו ביציאת מצרים ופורים, אבל בנס של עיר ומדינה - זו מיניין לך? והרי מצאנו שרבינו תם מחלק לענין אמירת הלל, בין נס של כל ישראל, לנס רבים שאינו בכינופיא דכל ישראל. וכבר כתבנו ב"התורה והמדינה" (קובץ ב' עמ' קטז), שדין הלל מיוחד הוא, שכך היתה עיקר תקנתם של נביאים, ואילו זכרון נס דינו כדין ברכת נס, ובזו לא מצאנו חילוק בין רבים ליחיד. תדע: דין ברכת הנס מיתרו למדנוה שאמר "ברוך ד' אשר הציל" (שמות יח, י), והיינו ברכה על נס של כל ישראל, ובכל זאת למדו שם בגמרא (ברכות נד, א), שגם יחיד חייב לברך על ניסו. ועל כרחק: נס היחיד או היחידים תמור הוא להם כנס כל ישראל לכל ישראל.

ובאמת, לא הזכיר כלל החתם סופר, דין אמירת הלל לעיר או מדינה. ולדעתו החיוב מדאורייתא הוא במקרה זה רק "לעשות שום זכר לנס, אבל איכות וכמות הזכרון ההוא הוא מדרבנן" (שו"ת אורח חיים סי' רח). ולפי זה כוונתו היא: דהך קל וחומר דמגילה יד, א, אמור באמת בנס של כל ישראל, ובכהאי גוונא אומרים שירת הלל - או מגילה במקום הלל - לדורות, ואילו בנס של עיר ומדינה, אם שם לא שייך לקבוע הלל לדורות, הרי לכל הפחות למדנו משם שיש חיוב קביעת זכרון אחר ואפילו זכרון כל דהוא, הכל לפי הכמות והאיכות. ולדעתו נראה שלא מצינו כלל דין הלל ביחיד, בעיר או במדינה, לא לדורות ואף לא בשעת הנס, כי כאמור דין הלל לא תוקן מעיקרו אלא בנס של כל ישראל [וכן משמע מלשון המאירי בפסחים קיז, א שכתב: "כל יחיד שאירעתהו צרה ונגאל ממנה, רשאי לקבוע הלל לעצמו באותו יום בכל שנה, אלא שאינו מברך עליו", משמע גם כן שאין חיוב הלל כלל ביחיד, וכנראה אף לא בשעת הנס]. ולעומת זה סובר החתם סופר שעצם זכרון נס לדורות חובתו גם על היחידים, עיר או מדינה.

ט. הסבר דעת הבה"ג ודברי הרמב"ן - על יסוד החילוק דלעיל

ומצאתי שחילוק זה בין נס יחידים לנס כל ישראל משמש לו לגאון המופלא הגר"י רוזין זצ"ל מדווינסק, כדעה שלישית מכרעת באותו דין עצמו שנחלקו בו החתם סופר והנצי"ב (צפנת פענח מהדורות, חלק א, דף ט, ב.). "תקנת נביאים בנס של כל ישראל לומר [הלל] זה לעולם ביום שהיה בו הנס. והבה"ג סבירא ליה דזה מן התורה, וביחיד - לומר רק באותה שעה שהיה הנס. דגם יחיד אומר הלל על הנס, רק ההבדל כמו שכתבנו: דציבור - לעולם, וביחיד הוא רק בזמן ובשעה שהיה נס". ועל פי דבריו יבוארו ויובנו דברי הרמב"ן (הובאו בר"ן ריש מגילה ד"ה ויש): "כשצוה אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד, היו הפרזים והעיריות שאין להם חומה סביב בספק סכנה גדולה, שלא יעלו עליהן אויבין, יותר מהמוקפין חומה. וכשנעשה הנס עשו כולם יום נוח ומשתה ושמחה, וזה היה בשנת הנס לבד. ולאחר מכאן, בשנים הבאות, עמדו פרזים ונהגו מעצמן לעשות י"ד שמחה ומשתה ויום טוב, אבל מוקפין לא עשו כלום, לפי שלא היה הנס גדול כפרזים. ולאחר זמן, שהאיר הקב"ה עיניהם ומצאו סמך מן התורה, עמד מרדכי ובית דינו וראו דבריהם של פרזים, שראוי הנס הזה לעשות לו זכר לדורות, וקבעו אותו על כל ישראל, שכולם היו בספק [הסכנה], וראו להקדים פרזים למוקפים מפני שניסם היה גדול".

ושעור הדברים כך הוא: בשנה הראשונה סברו שרק הפרזים היו בסכנה, ואין זה אלא נס יחידים, ובכגון דא חייבים בהלל רק בשעת הנס ואין מקום לקבוע לדורות. אלא שהפרזים עמדו "יונהגו מעצמן לעשות שמחה ומשתה ויום טוב" גם בשנים הבאות, והיה זה רק בתורת מנהג, ואולי כחיוב מדרבנן. ולדעת החתם סופר שבעלי הנס ואפילו כשהם יחידים חייבים לקבוע לדורות, יתפרש מעשה הפרזים לא כמנהג בעלמא, אלא כחיוב מדאורייתא, ולא היו צריכים לחכות כלל לתקנת בית דין מיוחדת, דכיון שנס הצלתם היה ברור להם, כתורה עשו בקיימם לשנים הבאות משתה ושמחה ויום טוב].

ברם, אחר כך ראו "שכולם היו בספק", כלומר שסכנת ההשמדה היתה על כולם, והיה כאן נס של כל ישראל - ומשהאיר הקב"ה עיניהם למצוא סמך בתורה לכתובת המגילה ומקראה - קבעו את הדבר בכל ישראל לדורות [שהרי לכולי עלמא לא היה מקום לקבוע לדורות בכל ישראל, כל זמן שלא נתברר שהנס קרה לכולם].

אלא שהפרזים הפריזו על המדה בשעתם וקבעו את היום **כיום טוב דאורייתא** עם איסור מלאכה, ולזה לא הסכימו מרדכי ובית דינו. ועם חיזוק הציווי גם על המוקפין לעשות יום משתה ושמחה לכל ישראל, נוסף להם טעם מיוחד שלא לקבוע איסור מלאכה: "ואמנם לא שיעשו יום טוב כי עוברים **בבל תוסיף**, כי "אלה מועדי ד'" (ויקרא כג, ז) - ולא אחרים" [הר"ש אלקבץ ב"מנות הלוי" בשם הר"י גאקון. על הפסוק (אסתר ט, יט) על כן היהודים (דפוס למברג, עמ' ר"ח), וכיון לדעתו הר"י הלוי בדורות הראשונים, תקופת המקרא, עמ' 263; ודלא כמהר"ץ חיות בחידושו (מגילה דף יד, א, על רש"י ד"ה חוץ ממקרא מגילה וכו'), שמרדכי ואסתר רצו באיסור מלאכה ורק העם לא קיבל על עצמו, עיין שם].

י. דברי הרמב"ן אינם עומדים בסתירה לדברי ה"חתם סופר"

העורך הרב ישראלי שליט"א (זצ"ל) - בהערותיו ב"התורה והמדינה" (ב, עמ' ק"ה) - רצה להביא ראיה מדברי רמב"ן אלו לשיטת הנצי"ב, שחיוב הלל לכל ישראל הוא רק בשעת הנס ולא לדורות. ואמנם גם אם נאמר שהרמב"ן יאמר כך גם בנס של כל ישראל - דבר שאינו מפורש בדבריו כלל, שהרי מתחילה סברו כולם שהיה זה רק נס של פרזים ודינם כיחידים - גם אז אין דעתו סותרת את דברי החתם סופר. שהרי כבר ביארנו שהחתם סופר מבסס דעתו על הבה"ג הסובר שהלל של נס הוא מדאורייתא, ולא על הרמב"ם ורמב"ן דסבירא להו שהלל של נס הוא מדרבנן, [דק בהלל של מועדים סובר הרמב"ן דמדאורייתא הוא, אבל הלל של חנוכה - אף הרמב"ן מודה דמדבריהם הוא, כמפורש בהשגותיו לספר המצוות שורש א' אות ז']. ובאמת לשיטת הרמב"ן יש מקום לחלק בין שעת הנס ובין לדורות, מה שאין כן לבעל הלכות גדולות.

ברם, עתה שזכינו לדבריו של הגאון בעל "צפנת-פענח", אפשר לומר שעד כאן לא שמענו מדברי הרמב"ן שאין חיוב לקבוע נס לדורות אלא לגבי נס יחידים - שהרי לפרזים לא היתה תורת כלל ישראל - אבל בנס של כל ישראל, אף הרמב"ן מודה שדינו להקבע לדורות, וכמבואר בדבריו שקבעו ימי הפורים לדורות על כל ישראל, לאחר שנתברר להם שכולם היו בסכנה.

יא. פירוש בקשת אסתר: "קבעוני לדורות"

על פי דברי ה"צפנת פענח" מתבארת ברווחא הסברא שכתבנו ב"התורה והמדינה" (ב, עמ' ק"ה), שהיקף הנס ותוקפו לא היה ידוע מתחילה לחכמים, והיו צריכים מרדכי ואסתר להעמידם על האמת, וזוהי ששלחה אסתר לחכמים "קבעוני לדורות", כלומר: אל תחשבו את הנס כנס יחידים שאינו נקבע לדורות באמירת הלל או במגילה במקום הלל, אלא הו יודעין שנס כל ישראל הוא, ועל כן - "קבעוני לדורות".

[אלא שבסברא זו כתבנו שם לדחות הוכחת הנצי"ב מהא דשלחה אסתר לחכמים "קבעוני לדורות" - ודברים אלו טעות הם בידי - אף על פי שהסברא נכונה היא - דהוכחת הנצי"ב איננה ממה ששלחה אסתר וביקשה, אלא ממה שלא סמכו חכמים על הקל וחומר וחפשו רמז בתורה, ולגבי הוכחה זו אין סברא זו משנה כלום, דאחרי שהוכחה להם שהנס הוא נס של כל ישראל, הרי היו יכולים כבר להסתמך על הקל וחומר, ומאי טעמא לא סמכו עליו ובקשו רמז במקרא].

יב. בתחילה - לא ידעו חכמים את גודל הנס

על מה שכתבנו ב"התורה והמדינה", ש"עובדת ההצלה של כל ישראל ממות לחיים - דבר זה עצמו לא היה ברור מקודם לחכמים, שהרי כך אומר הרמב"ן שגודל הנס לא היה ידוע בתחילה, העיר העורך הרב ישראלי שליט"א (זצ"ל), שמדברי הרמב"ן יוצא "שבשנה הראשונה שאירע הנס עשו כולם, בין פרזים בין מוקפים, וזה היה בהסכמת הסנהדרין - הרי שתקפו של הנס שהוא ממות לחיים, לקביעות התג בשנה שאירע בה הנס, בזה לא היה פקפוק. וזה גם פשוט ומובן, שאיך יתכן שהסנהדרין, שמרדכי היה מהם, לא ידעו ממה נצולו, ואם לא ידעו - היתה אסתר יכולה להסביר להם את זה".

והנה לדבריו, שענין ההצלה ממות לחיים היה ידוע כבר בשנה הראשונה, מאי האי דקמן בדברי הרמב"ן, שהמוקפין לא עשו כלום בשנים הבאות "לפי שלא היה הנס גדול כפרזים", וכי מה נחוץ יותר מהצלה ממות לחיים?! ואם ידעו באמת טיב הגזרה שרחפה על ראשם, במה ראו את עצמם מוקפין פחות בסכנה מהפרזים אשר ידעו שהם "בספק סכנה גדולה"? ואם אמנם **למעשה** הרגישו הפרזים במצב יותר מהמוקפין וניססו היה גדול יותר **בגילוי** הממשי, וכמו שכתב התשב"ץ בתשובותיו (ח"ג סי' דצ"ז): "וביום י"ג עלו עליהם (על ערי הפרזים) אויביהם ככל אשר צוה המן, והם נלחמו בהם ונעשה להם נס והרגו אותם וכו', אבל היושבים בערים בצורות לא נלחמו באויביהם, כי היו בתוך חומותם". ברם, **להלכה** מה הבדל היה ביניהם, שהרי ידעו שגם עליהם נגזרה גזירת כליה?

אלא שהדבר ברור, שהצבור הרחב לא ידע כלל מטיב הגזירה והסכנה, מצדם הרשמי והמאושר בידי המן על פי אחשוורוש. ואם גם נסתננו דברים ושמועות כי יד הממשלה-המלך באמצע - אף אז לא ידעו עד היכן הדברים מגיעים, שהרי מטעמים מדיניים לא היה בידי מרדכי ואסתר לפרסם דברים כהוייתם. הגע בעצמך, וכי אפשר היה להודיע עובדא כצורתה בפסוק כצורתו - "ויאמר **המלך** להמן הכסף נתון לך והעם לעשות בו כטוב בעיניך" (אסתר ג. יא) [ואף כשכתבו הדברים במגילה, ניתנו להתבאר בפנים אחרות - עיין "יוסף לקח"].

ודבר נאה ומתקבל נאמר בזה מפי הגאון ר' אלעזר משה הורוויץ ז"ל מפנינסק: לדעת האבן עזרא (אסתר ח. ה) כתבו באגרות הראשונות שנשלחו על ידי מרדכי, שהמלך נתן ליהודים להרוג את אויביהם, והמן הוא שהפך את הדברים - עיין שם. ומוסיף הגאון הנ"ל, כי היהודים חשבו שבאמת כן היו הדברים ולא היה כלל נס בדבר ("תבונה" להגריי סלנסר, חוברת א', עמ' כד). ועיין "יוסף לקח" על הפסוק, "על כן קראו לימים האלה פורים" (אסתר ט. כז), ועל הפסוק "ותכתב אסתר המלכה וכו'" (שם כט).

1. תקפו של נס-ודאי לא היה ברור

אלא אף אם נאמר שנבונה דבר ידעו שהדברים אינם כפשוטם, ורמז רמזו להם ונרמזו - תקפו של נס ודאי לא היה ידוע להם. ויתכן שאפילו הפרזים לא ידעו כח תוקף הגזרה, ורק **למעשה** היה ידוע שהפרזים נאלצו להלחם ולעמוד על נפשם, ועזרם ד', ואילו המוקפין גם להלחם לא הוצרכו. ומה שכולם עשו יום נוח ומשתה ושמחה בשנה הראשונה, זה אינו מוכיח כלל שידעו גודל הנס והיקפו, ומצינו בנביאים שכל העם שמח בישועות שנעשו גם אם הללו לא הקיפו את העם כולו.

והנה מקום מושב הסנהדרין היה כבר אז בארץ ישראל (תשב"ץ שם), ויתכן שמן הטעמים האמורים לא היו ידועים גם להם פרטי הדברים. ועיין בחידושי הרש"ש מגילה דף ז' (א), בתחילה קבעה בשושן וכו', שאף לדבריו היה מקום לספקות ביחס להיקף הנס על כל היהודים. וראה מה שכתב ב"מנות הלוי" (דפוס למברג, עמ' רט) על הפסוק "לקיים את אגרת הפרים הזאת השנית" (אסתר ט. כט): "כי ודאי האריכו בכתבם בכל פרטי הניסים הללו יותר ממה שכתוב במגילה...ועל כן הוצרכו לאימת מלכות ולספור תוקף הנס, כדי שיקבעו לדורות".

והמגילה ברמז נכתבה, ורק חז"ל גילו לנו בדרשותיהם מרשעתו של אחשורוש (עיין רסיסי לילה להגאון ר' צדוק הכהן ז"ל מלובלין, עמ' סב, ב).

ולחנם השיג מהר"ש אלקבץ ב"מנות הלוי" (עמ' קיב), על כמה פרשנים קדמונים שפירשו פירושים בזכותו של אחשורוש, עיין שם, שזה בניגוד לדעת חז"ל, כי באמת אלו ואלו דברי אלקים חיים, והפרשנים פירשו לפי הצד הנגלה שבמגילה, ואמנם לכך נתכוונה הכתיבה ברוח הקודש, שבצד הנגלה אפשר יהיה לפרש הדברים כאילו בשבחו של אחשורוש. ולמה נקרא שמה מגילת אסתר, שהיא **מגילת ההסתרה**¹, קְנֵלָה בסתר וברמז מה שהיא מכסה בגלוי ובמפורש.

יג. חיוב יחיד באמירת הלל בשעת הנס

והנה הגאון בעל "צפנת פענח" כתב שם: "בנס של כל ישראל תיקנו לומר [הלל] זה לעולם ביום שהיה בו הנס. והבעל הלכות גדולות סבירא ליה דזה מן התורה - וביחיד לומר רק בשעה שהיה הנס, ועיין תוספות סוכה מד, ופסחים קיז, א, דמבואר דגם יחיד אומר הלל על הנס". ומשמעות לשונו, שגם יחיד **חייב** לומר הלל על ניסו בשעת הנס, ולפי זה יש מקום גם לברכה. אולם הדבר צריך עיון, דכיון שעיקרה של תקנת נביאים לא היתה אלא בכל ישראל - מה לו ליחיד ולתקנה זו ואפילו בשעת הנס, ולעולם יחיד אינו חייב לאומרו כלל וברכתו לבטלה היא.

1. דחיית ראיות הצפנת פענח

א) מדברי התוספות בסוכה (מד. ב ד"ה כאו וכו'), שרמז עליהם, שמענו בעיקר רק את הרישא, דהיינו שיש חיוב בגאולת כל ישראל לומר הלל לעולם, אבל שיש חיוב על היחיד לומר הלל בשעת הנס - זו לא שמענו, עיין שם. ולא עוד אלא שבהדיא הביאו שם בסוף הדיבור פירוש רבינו חננאל, דיחיד לא יתחיל בברכה, וקשה לומר שרק דעת רבינו חננאל היא זאת ולהו לא סבירא להו, עיין שם.

ב) ומה שרמז לעיין בפסחים קיז, א, דומה שכוונתו היא לדברי רבי עקיבא שאמר שהלל זה חנניה מישאל ועזריה אמרוהו. ולמדנו אפוא מכאן, שדין הוא גם על היחידים שיאמרו הלל על ניסם בשעת הנס. אולם גם ראיה זו אפשר לדחותה, דשאני חנניה מישאל ועזריה שלא היה דינם כיחידים, שכן היה שם קידוש השם שנגע לכלל ישראל [עיין ברכות נו, ב, דרש רב המנונא הרואה כבשן האש של חנניה מישאל ועזריה אומר ברוך שעשה נסים **לאבותינו**, ורב אשי בירך כך מדעתו; ועיין מדרש תהלים פרק קיז בעניין זכותם של חנניה מישאל ועזריה, ואדרבה צריך עיון מאי טעמא לא נקבע זכר המאורע לדורות, וכמו שיש לשאול

1 (עיין חולין קל"ט, ב אסתר מן התורה מנין, שנאמר ואנכי הסתר אסתיר - המע')

להך מאן דאמר שהלל יהושע אמרו בשעה שכבש מלכי כנען]. והנצי"ב ז"ל (העמק שאלה שאילתא כ"ו, הערה מכתב יד קדשו, במהדורת ירושלים תש"ח), כתב דחנניה מישאל ועזריה לא אמרו בתורת חובה ולפי זה אין לנו ראיה ליחידים בעלמא שצריכים לומר הלל כלל וכלל, ואפילו בשעת הנס. ג) ובהצלת הרמב"ם בעלותו מן הים בעכו (ספר חודים, מצות התשובה פרק ג'), לא מצינו כלל שקרא את ההלל, וכבר עמד על זה מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל, חלק ב' סי' יא. ד) ולעיל (עמ' 209) הבאנו דעת המאירי בפסחים (ק"ו, א), דהיחיד רשאי לומר הלל על ניסו - אבל **חייב לא קאמר**.

2. מקור הלל של יחיד - שירה על היין בקרבן תודה

ברם אפשר להסביר דעתו על פי סברא, ולא מטעמיה. והיינו שמקור ההלל של יחיד על הנס אינו בתקנת הנביאים אלא בשירה שעל היין בקרבן תודה (בשעת הקרבן), דכיון שעיקרו של הלל דאורייתא, הרי הוא [כמברך עליו] כמפורש בראשונים (בשעת הקרבן) (ספר האשכול, חלק א עמ' 142, בשם רב נטרנאי גאון). והנה יחיד שנעשה לו נס, היה חייב להקריב קרבן תודה, והותר לו לומר הלל, שירה על היין, בנסכים על קרבנו ועל זבח תודת שלמיו, כלשון הרמב"ם בסוף פרק ג' ממעשה הקרבנות (ה' טו): "ויראה לי שאינו מתוודה על השלמים אבל אומר **דברי שבח**", וכלשון רש"י בתהלים (כו. ז): "לשמיע בקול תודה ולספר כל נפלאותיך - זה **הלל**" (מקורו במדרש תהלים שם). ולכן גם בזמן שאין בית המקדש קיים, אומר הלל על ניסו ומברך עליו.

יד. על פי הנ"ל - ביאור דעת הסמ"ק

ומכאן בארה, לבאר ולהבין דברי חד מקמאי, הסמ"ק (עש"ו, ס"י קמו), שְׁמִנָּה מצות הלל כמצוה דאורייתא וכתב: להלל בזמנים קבועים, דכתיב והוא תהלתך², ואמרו רבותינו בארץ ישראל י"ח יום ולילה אחד, ובגולה כ"א יום ושתי לילות, וכן מי שאירע לו נס - צריך לברך ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב. ודבריו תמוהים לכאורה, שהשוה דין הלל, - שעיקרו שבת, ולכן הוא לדורות - לדין ברכת הודאה שאינה אלא לשעתה, והיה לו להשוותו לברכת הנס. אולם נראה דהיא גופא קא משמע לן, דבאמת דין הלל כולל שבת והודיה גם יחד, אלא שמשונה דין רבים מדין יחיד, דהודאת יחיד חיובה אינו אלא לשעתה, ואילו הודאת רבים חיובה לדורות. והשתא מובן גם לשונו של הרמב"ם בהלכות חנוכה - שהבאנו לעיל (עמ' 207) - "ולהוסיף בשבח הא-ל ובהודאה לו", שכלל שבת והודאה יחד, דהן אמנם חילוק יש ביניהם ביחיד וכמו שכתבנו שם, אבל ברבים אין להפריד ביניהם, ותרווייהו דינם לדורות. אלא שלסמ"ק דין זה ברבים מדאורייתא הוא, שהרי מנאו כמצות עשה, ואילו לרמב"ם מדרבנן ומתקנת הנביאים.

2 כך היא הגירסא בסמ"ק, אך בדבריו י, כא איתא "הוא תהלתך", ובפסוק אחר אין - המע'.

טו. מדוע אין אומרים שירה על נס שבחוצה לארץ

וכאן מקום לברר מה מקור הברייתא דאין אומרים שירה על נס שבחוצה לארץ, והיכא רמיזא באורייתא?

ונראה ד"כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון" (פסחים ל. ב), וכיון ששנינו בקידושין (לו. ב) וזבחים (קיא. א) ובספרי זוטא (פרשת שלח, פיסקא טו), שבפרשת נסכים נאמר כי תבואו אל הארץ וגו', כלומר שאין דין נסכים בבמה שבחוצה לארץ, הרי כיון שאין אומרים שירה אלא על היין (ברכות לה, א), ממילא אין דין שירה בחוצה לארץ בקרבן, והשוו דין שירה של נס - שעיקרה בתקנת נביאים - לשירה של קרבן.

אולם אפשר להסביר הדבר באופן יותר מרווח. והוא שכבר תמה המגן אברהם (בריש ס"ו תקע"ו) מאי טעמא אין חצוצרות נוהגות בתענית צבור, ותידך ה"קרבן נתנאל" (בתענית פ"ג, אות ל) וכן ב"נתיב חיים" באורח חיים שם, דבחצוצרות נאמר "בארצכם" (וכיוון בזה לדעת הרמב"ן בלקטות תענית יד).

והשתא ניחא, דהרי לדעת רבינו תם נסמכה תקנת הנביאים לקבוע הלל לקרא ד"והרעותם בחצוצרות", וכיון דבאותו פסוק נאמר בארצכם, ממילא למדנו שאין אומרים שירה על נס שבחוצה לארץ.

אלא שיש לעיין בטעמו של רב נחמן, דסבירא ליה דכיון שגלו חזרו להכשרן הראשון (מגילה יד, א), ושמא משום שלדעתו הדבר תלוי אז ברוב ישראל באשר הם שם, וצריך עיון.

טז. גם לדברי ה"צפנת פענח" - נס יחיד ראוי להזכר לדורות

ומדברי הגאון בעל "צפנת פענח" יש ללמוד לכאורה דנס יחיד אינו ראוי להזכר לדורות, וסגי ליה בשבח והודיה בשעת הנס. אולם דא ליתא, דעד כאן לא קאמר אלא ביחס להלל, שכן לא היתה תקנת נביאים אלא בגאולת כל ישראל, אבל שמחה יכולה לנהוג לדורות אפילו בנס יחיד. וכדרך ש"עמדו פרזים ונהגו מעצמן", וכמו שנהג הרמב"ם בעלותו מן הים והנהיג את ביתו ודורותיו אחריו. וכן נהג והנהיג בעל תוספות יום טוב (עיין מגילת איבה, ווילנא תר"ס, עמ' 28).

וטעמא דמילתא, כיון שבעצם זכרון מאורע של נס מצינו שאין חילוק בין יחיד לצבור, ולא רק שלמדנו דין ברכת יחיד על ניסו מיתרו שבידך על נס כל ישראל, אלא שהלכה פסוקה היא שאפילו יוצאי יריכו של אותו יחיד, מברכין על ניסו, משמע שגם נס יחיד ראוי להקבע לדורותיו של אותו יחיד, ורק דין הלל אין בו כאמור.

ונראה שאף על פי שהקפידו על אמירת הלל שלא לצורך ואפילו בלי ברכה (כנראה מהטעם האמור בשבת קיח, ב), והרמב"ם שפסק שהלל של ראש חודש אין מברכין עליו, לא התיר בכל זאת ליחיד לאומרו כלל (הלי חנוכה פ"ג הל' ז), הרי כיון שבעיקרו גם נס יחיד ראוי להקבע לדורות, לכן התיר המאירי ליחיד לאומרו בלי ברכה ביום שחל בו ניסו בכל שנה ושנה.

ומן הסברא נראה להוסיף ולומר, דכשם שנהגו להתענות ביום שמת בו אביו (נדרים יב, א) בכל שנה ושנה, משום דריע מזליה (ש"ך י"ד ת"ב י), כך ראוי לו לאדם לשמוח ולשבח ד' ביום שאירע לו נס, משום דבריא מזליה.

ולדעת החתם סופר שלא רק רשאי אלא **חייב** נמי איכא, יש להוסיף מקור ברוך מדברי רבינו יונה (שערי תשובה, שערי ג', יז), שְׁמִנָה כמצות עשה מיוחדת "וזכרת את כל הדרך" (דברים ת, ב) שהיא מצות זכירת חסדי ד', ובספר חרדים (פרק א' ס"ג כג) הביא דעת רבינו יונה בהרחב הביאור והוסיף: כל שכן שכל אחד מישראל חייב לזכור החסדים שעושה עמנו תמיד לכלל ישראל...וכן חייב כל אחד מישראל לזכור החסדים שגמלו ד' יתברך וכו'.

* * *

ובשולי הדברים:

הגיע לידנו מכתב שכתב הרב אהרן פפויפר זצ"ל כתגובה למאמר זה. מצאנו לנכון לצרפו כאן כלשונו:

לרבי ומורי הרב הגאון שליט"א

קיבלתי את תשובתו ושמחתי מאוד, כי זה זמן רב חיפשנו ספר לערבי שבתות כשאנו יושבים מול הנרות המנצנצות ומאירות באור הקסום המיוחד שלהם את הבית, ורב תודות.

גם את הקונטרס 'הלל על הנסי' קיבלתי ומיד החילתי לומד בו. והנה ראיתי שהרב הוכיח מזה דכתב רש"י (בדף קיז, א פסחים) "כגון חנוכה" דרוצה רש"י לומר דוקא בציבור אבל לא ביחיד. והנה לעניות דעתי יש להעיר מהא דגמרא שבת (דף קיח): "אמר ר' יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום, איני והאמר מר הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף, כי קאמרין בפסוקי דזמרא", עכ"ל"ק הגמרא. וביאר רש"י וזה לשונו הטהור: "מחרף ומגדף, שנביאים הראשונים תיקנו לומר בפרקים לשבח והודיה כדאמרין בערבי פסחים (ק"ו, ב) וזה הקוראה תמיד בלא עיתה, אינו אלא כמזמר שיר ומתלוצץ" עד כאן לשונו. ופשטות הגמרא מדברת על הלל דיחיד, דקאמר יהא חלקי עם גומרי הלל, פירוש עם אותם האנשים שגומרים הלל ולא כל הציבור, ועל זה קאמר הגמרא מחרף, וביאר רש"י כי נביאים תיקנו רק כשקורה נס. ולכאורה צריך עיון, הרי ביחיד כלל לא תיקנו לקרוא אפילו על הנס, ולכאורה משמע דאף ביחיד, על הנס יכול לגמור הלל. וחשבתי, דאולי אפשר לומר, דבאמת נביאים תיקנו רק לציבור אך בכל אופן אם יחיד אומר על נס [ובלא ברכה] אין זה מחרף ולכן כתבה הגמרא עיקר הטעם משום דאמר בכל יום, ואם כן צריך עיון מדוע הביא רש"י דנביאים הראשונים תיקנו לישראל, הרי זה לא מטעם שבמקרה זה לא תיקנו להם לישראל דהרי אף שלא בכך, ליום יום ליחיד לא תיקנו. ודו"ק. וחשבתי אולי, דהנה הגמרא בשבת (יג, ב) כתבה וזה לשונה: "תנו רבנן מי כתב מגילת תענית, אמרו חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות. אמר רבן שמעון בן גמליאל אף אנו מחבבין את הצרות, אבל מה נעשה שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין. דבר אחר אין שוטה נפגע [מרגיש] וכו'" עיין שם. וביאר רש"י: מחבבין את הצרות, "שנגאלין מהן והנס חביב עליהן להזכירו...וכותבין ימי הנס לעשותן יום טוב וכו'" עיין שם. "אין שוטה נפגע" - מסביר רש"י הקדוש: "אין פגע רע בא עליו כלומר אינו מכיר בפגעיו, כך כמה נסים באים לנו ואין אנו מכירין בהן" עכ"ל"ק. [ומעניין שרש"י הדגיש (להחזירו) כל הדברים ולא הזכיר הלל, לכאורה ראיה לדיוק הרב מרש"י בפסחים]. בכל אופן רש"י צריך ביאור אם אין שוטה נפגע, שאין מכירים בכל הניסים, בכל אופן שעל מה שמכירים יעשו יום טוב! וצריך לומר, דאם על אחד יעשו ועל אחד לא יעשו הרי זה ככפוי טובה לגבי האחד. אך דבר זה נראה בפשטות, היום קשה לנו להכיר בנס מה טוב ומה רע. ומשל הגמרא בפסחים (נ, א) "והיה ה' אחד ושמו אחד" (וכריה יד, ט) דבעולם הזה על הרע מברכים "דיין האמת", ועל הטוב "הטוב והמיטיב", ובעולם הבא על הכל הטוב והמיטיב. אך אחרי חנניה וסיעתו אין אנו מבחינים בנס, ואנחנו לא נדע מה נעשה להבחין בין טוב לרע לכן אין אנו קובעים הלל, ולפי זה יתכן דלכן הדגיש רש"י חנוכה-כתנוכה אבל לא בזמנינו לחדש הלל.

ובהזדמנות אעריך בזאת דשני דינים בהלל: א- "הזכרה" וזה בלא ברכה, ב- "בגדר הלל" וזה עם ברכה.

אסיים פה כי השעה כבר אחת אחרי חצות.

בידידות ואהבת תלמיד המתכה לתשובה מהירה.

אהרון פפויפר